

Knjige delavcem! sindikalne, delavske in vzajemne knjižnice po letu 1945

Eva Kodrič-Dačić*

Potrjeno – Accepted: 24. 8. 2022 | Objavljeno – Published: 21. 12. 2022

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 027.64"1945/..."

Eva Kodrič-Dačić: Knjige delavcem! sindikalne, delavske in vzajemne knjižnice po letu 1945. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 93=58(2022), 4, str. 86–111

Članek oriše usodo delavskih knjižnic po drugi svetovni vojni. Ob podpori sindikalnih organizacij so sprva doživele razcvet, vendar je izostala podpora slovenske bibliotekarske stroke, ki je dajala prednost javnim ljudskim knjižnicam, ki so jih ustanovljale in financirale lokalne skupnosti. Sindikalne knjižnice so začele počasi zamirati; njihove fonde so prevzele ljudske knjižnice. Zadnji poskus omogočiti delavcem neposreden dostop do knjige v delovni organizaciji v obliki Vzajemne knjižnice je nastal v Mariboru, vendar ni uspel prerasti v vseslovenski koncept.

Ključne besede: ljudske knjižnice, delavske knjižnice, sindikalne knjižnice, vzajemne knjižnice.

1.01 Original Scientific Article
UDC 027.64"1945/..."

Eva Kodrič-Dačić: Books for workers! Union, Workers' and Mutual Libraries after 1945. Review for History and Ethnography, Maribor 93=58(2022), 4, pp. 86–111

The article outlines the fate of workers' libraries after the Second World War. Initially, they flourished with the support of trade union organisations, but there was no sup-

* Doc. dr. Eva Kodrič-Dačić je raziskovalka v Oddelku za raziskave Narodne in univerzitetne knjižnice in predavateljica na Oddelku za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani predmet Razvoj knjižnic in knjižničarstva.

port from the Slovenian library profession, which favoured public people's libraries, established and financed by local communities. The trade union libraries slowly began to die out; their collections were taken over by the people's libraries. The last attempt to give workers direct access to books in the work organisation in the form of a Mutual Library was made in Maribor, but it failed to develop into a nationwide concept.

Keywords: people's libraries, workers' libraries, union libraries, mutual libraries.

UVOD

V nasprotju z visoko stopnjo bralne pismenosti, ki so jo v zadnjih raziskavah PISA (Programme for International Student Assessment) izkazali slovenski petnajstletniki, je po podatkih raziskave PIAAC (Programme for the International Assessment of Adult Competencies) bralne pismenosti odraslih pri nas le-ta med najnižjimi v Evropi in neposredno povezana z (nizko) stopnjo izobrazbe odraslega. Slovenci po številu letno prebranih knjig močno zaostajamo za nekaterimi drugimi narodi: leta 2019 je le 51 % Slovencev prebralo eno ali več knjig, medtem ko je bil na primer delež odraslih Američanov v letu 2018 znatno višji: 78 %. Manj izobraženi berejo manj. Sodeč po rezultatih ankete, izvedene v okviru raziskave *Knjiga in bralci*, kar 44 % anketirancev z dokončano osnovno šolo v letu 2019 ni prebralo nobene knjige; v skupini z dokončano strokovno oziroma poklicno šolo je bilo takih 50 %, v skupini s končano srednjo šolo pa 30 % (*Knjiga in bralci VI: Bralna kultura in nakupovanje knjig v Sloveniji v letu 2019*. Ljubljana, 2019, str. 15–16).

Zato ne preseneča, da so v razmišljanjih o akcijskem načrtu za uresničevanje ciljev Nacionalne strategije za razvoj bralne pismenosti za obdobje 2019–2030, sprejete leta 2020, v sklopu ukrepov o izboljšanju bralne pismenosti odraslih ponovno vzniknile ideje o revitalizaciji knjižnic v slovenskih podjetjih. Zamisel o knjigah in knjižnicah, ki so neposredno dostopne delavcem v delovnih organizacijah, kar naj bi vzpodbudno vplivalo na razvoj bralne pismenosti zaposlenih, se namreč vztrajno ponavlja (in obnavlja) vse od konca druge svetovne vojne. Toda v knjižničarski stroki ne najde naklonjenega sogovornika, v praksi pa ne uspešnih in trajnih sistemskih rešitev.

Knjižnice, namenjene delavskemu razredu, so v okviru delavskih društev oziroma organizacij na Slovenskem vzcvetele po prvi svetovni vojni. Dostopne so bile tudi širši javnosti in delavski knjižnici, ki sta med obema vojnama delovali v Ljubljani in v Mariboru, sta sodili med najbolj organizirane javne knjižnice pri nas. Po koncu druge svetovne vojne je bilo izobraževanje delavcev ena izmed prioritet industrijsko razvijajoče se države in delavske knjižnice naj bi v tem procesu igrale pomembno vlogo. Njihov razvoj je bil ideološko utemeljen v programskih dokumentih Komunistične partije Jugoslavije, medtem ko je Zveza sindikatov materialno in organizacijsko

podpirala njihov razvoj. Po letu 1945 je bila zato ustanovljena vrsta delavskih – ali kakor so jih poimenovali zaradi njihovega ustanovitelja: sindikalnih knjižnic. Toda že po letu 1950 se je njihovo število začelo krčiti; postopoma so se zlivale z ljudskimi knjižnicami in v šestdesetih letih skoraj postopoma izginile. Nezanemarljiv vpliv na to je imelo tudi dejstvo, da slovenska knjižničarska stroka sindikalnih knjižnic ni podpirala. Toda potreba po njih je gotovo obstajala, med drugim tudi zaradi priseljevanja delavcev iz drugih republik Jugoslavije. Konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja so se zato ponovno pojavile politične iniciative za njihov razvoj, ki pa, razen v Mariboru, niso obrodile sadov.

Delovanje delavskih knjižnic na Slovenskem po prvi svetovni vojni je razmeroma dobro dokumentirano. V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je bil izdelan bibliografski pregled objav o delavskih knjižnicah med obema vojnama (Rak, 1978), medtem ko je pregled sindikalnih knjižnic, delujočih po drugi svetovni vojni, leta 1950 prinesla publikacija Slovenske knjižnice. Podrobnejših predstavitev so bile deležne predvsem mariborske knjižnice: razvoj delavskih in sindikalnih knjižnic v obdobju pred drugo svetovno vojno in po njej na področju Maribora je opisan v izčrpnih člankih B. Hartmana (Delavske knjižnice v Mariboru do druge svetovne vojne, 1980) in J. Javornika (Sindikalne knjižnice v Mariboru 1945–1951, 2019). Od drugih delavskih knjižnic je bila predstavitev deležna predvsem Delavska knjižnica v Ljubljani (Lojk, 1988).

DELAVSKE KNJIŽNICE MED OBEMA VOJNAMA

Delavski knjižnici, ki sta v obdobju med obema vojnama delovali v Ljubljani in Mariboru, sta sodili med najbolj kakovostne javne društvene knjižnice svojega časa pri nas. Prosvetni odsek Delavske zbornice je leta 1926 ustanovil Delavsko knjižnico v Ljubljani, dve leti kasneje pa podružnico v Mariboru. Čeprav sta bili namenjeni predvsem delavcem in uslužbencem, sta bili odprti tudi za širšo javnost. V prvih letih po ustanovitvi so v ljubljansko Delavsko knjižnico zahajali večinoma delavci, kasneje pa je delež uporabnikov iz te socialne skupine začel upadati. Podobno je bilo tudi v njeni mariborski podružnici. Leta 1931 je bilo vanjo od skupaj 1388 članov včlanjenih le 624 (45 %) delavcev. Večino preostalih članov so predstavljali izobraženci in gospodinje. Delavci so sicer prihajali iz različnih gospodarskih panog. Največ, 189, je bilo nekvalificiranih delavcev; sledili so kovinarji (146), železničarji (98), v manjšem številu pa delavci različnih poklicev: trgovski pomočniki, tekstilni delavci, tipografi in knjigovezi, krojači, mizarji, peki in čevljarji (Reberšek, 1977).

Fond knjižnice je odražal ideološko usmeritev Delavske zbornice, saj v seznamu knjig ljubljanske Delavske knjižnice, izdanem leta 1928¹, najdemo številne, ki so obravnavale tematiko socializma, socialnega vprašanja in delavskega gibanja.

Nabavo in obdelavo gradiva je za obe knjižnici, ljubljansko in mariborsko, izvajala ljubljanska Delavska knjižnica. Knjižnici sta bralcem ponujali gradivo v tiskanih katalogih in v obliki premičnih zbirke, s katerimi so bile knjige delavcem ponujene kar v tovarnah. Knjižnici sta imeli visok delež gradiva v nemškem jeziku. Povpraševanje po njem je bilo veliko, saj je na primer knjižnica v Mariboru leta 1940 izposodila pol knjig v nemščini in pol v slovenščini, medtem ko je bil delež izposojenih nemških knjig v Ljubljani še večji. Po nemški zasedbi Maribora 1941 je bila mariborska Delavska knjižnica uničena in po vojni obnovljena, medtem ko je ljubljanska vojno preživela in se po letu 1945 uspešno razvijala naprej (Reberšek, 1977 in Lojk, 1988).

NALOGE SINDIKALNIH KNJIŽNIC PO LETU 1945

Po koncu druge svetovne vojne se je zdelo, da bodo prav delavske knjižnice, ki so jih v podjetjih ustanovljale sindikalne organizacije, odigrale ključno vlogo pri zagotavljanju dostopa delavcev do knjige. Sindikalne knjižnice so imele eksplicitno politično podporo, saj je bil med cilji, ki si jih je po drugi svetovni vojni zastavila Komunistična partija Jugoslavije, tudi razvoj kadrov, potrebnih za industrializacijo dežele. Med ukrepe, ki bi ta razvoj omogočili, je sodilo tudi ustanavljanje in organizacija knjižnic ter drugih kulturnih ustanov (V. Kongres, 1948, str. 534). Sindikalne knjižnice so bile namenjene vsestranskemu razvoju delavcev v delovnih organizacijah in tudi njihovim družinskim članom. Predstavljale so neobvezen in brezplačen podaljšek šole: delavca naj bi spodbujale k samoizobraževanju in ga podpirale pri vključevanju v redni šolski sistem oziroma formalni sistem izobraževanja odraslih. Ob pomoči knjige naj bi delavec postal dober proizvajalec in upravljalec; s knjigo kot kulturnim razvedrilom naj bi izkoreninil slabe navade.

Ideja o delavskih oziroma sindikalnih knjižnicah in njihovi vlogi pri gradnji ideološko ozaveščenega in strokovno podkovanega delavca je seveda prihajala iz Sovjetske zveze. Od tam so prihajali tudi prvi priročniki o delu v sindikalnih knjižnicah, saj so v SZ obstajale dobro razvite knjižnice tega tipa.

¹ »Naša knjižnica ima poleg dobrih leposlovnih del najboljše znanstvene knjige iz raznih panog: socializma, socialne politike, narodnega gospodarstva, tehnike, naravoslovja ...« (Seznam, 1928, str. 5).

Natančen priročnik o organizaciji dela v sindikalni knjižnici, ki je bil dostopen slovenskim knjižničarjem v srbohrvaškem jeziku, je izšel že leta 1948 (Finci, 1948). Poleg splošnih napotkov o ureditvi knjižnice je vseboval tudi navodila za ravnanje s premičnimi zbirkami, ki naj bi jih centralna sindikalna knjižnica podjetja dostavljala dislociranim enotam ter priporočila za organizacijo storitev za otroke delavcev. Sindikalne knjižnice naj bi imele tudi posebne otroške oddelke ali vsaj posebne termine, v katerih bi bile odprte le za otroke. Sindikalne knjižnice naj bi skrbele za vsestranski razvoj sovjetskega delavca. Poleg splošnoizobraževalnega gradiva naj bi zaposlenim nudile tudi strokovno gradivo z delovnega področja tovarne ter izvajale tipične naloge specialnih (tehničnih) knjižnic. Sestavljale in razpošiljale naj bi bibliografska poročila o vsebini domačih in tujih časopisov, oblikovale individualne informacije o novostih s strokovnih področij vodilnih strokovnjakov tovarne, prevajale članke iz tujih časopisov, organizirale posvetovalnico za pomoč tistim, ki proučujejo tehnično literaturo, organizirale konference bralcev tehnične literature in podobno (Bljinkov, 1948).

Prvi priročnik za delo v sindikalnih knjižnicah (Priročnik za sindikalne knjižnice avtorja R. Kibrika) je v slovenščino iz ruskega jezika prevedla Mara Šlajpah. Izšel je leta 1949. Če odmislimo ideološke vložke, ki so sindikalno knjižnico predstavljali v vlogi aktivnega pomočnika partijske, sindikalne in komsomolske organizacije², je priročnik prinesel predvsem kakovostne napotke o delu z bralci. V njem so bila predstavljena pravila referenčnega pogovora, načini informiranja bralcev o avtorjih, navajanje bralcev na zahtevnejšo literaturo (v prvi vrsti na naravoslovna in tehnična dela), različne aktivnosti, namenjene dvigu bralne kulture, promociji knjig in knjižnic in podobno.

S koncem štiridesetih let oziroma s političnim razkolom s Sovjetsko zvezo so zamrli tudi neposredni sovjetski vplivi na tem področju knjižničarstva.

SINDIKALNE KNJIŽNICE IN NJIHOVI FONDI PO LETU 1945

V obdobju po koncu druge svetovne vojne se je razmahnilo stihijsko ustanavljanje ljudskih knjižnic (med katere so po koncu druge svetovne vojne uvrščali javne ljudske, sindikalne in šolske knjižnice). Vsak ljudski odbor, delovna organizacija in šola naj bi imeli svojo knjižnico. Ljudske knjižnice

² »Dolžnost sindikalne knjižnice je, da sistematično propagira knjige o socialističnem tekmoivanju, da seznanja vsakega bralca s članki in govori V. I. Lenina o socialističnem tekmoivanju, s sklepi XII. Plenuma VCSPS (Vsezveznega centralnega odbora sindikatov) ...«. Kibrik, 1949, str. 3.

so ustanavljala kulturna društva v okviru Ljudske prosvete Slovenije, ljudski odbori, sindikalne organizacije in druge družbeno politične organizacije. Največ knjižnic, namenjenih delavcem, je bilo zato ustanovljenih prav v obdobju 1945–1950. Leta 1947 je R. Albreht v svojem poročilu o kulturno-prosvetni dejavnosti slovenskih sindikatov zapisal, da imajo sindikati 373 knjižnic s približno 600.000 knjigami in še okrog 170 rdečih koticov (Albreht, 1947). Njihovo število je naraščalo, saj so jih leta 1950 evidentirali 378. Skupaj z javnimi ljudskimi in šolskimi knjižnicami so tvorile razvejano mrežo ljudskih knjižnic (Slovenske knjižnice, 1951), večinoma opremljene s skromnimi, pogosto zastarelimi fondi, brez rednih finančnih virov ter brez strokovnih knjižničnih delavcev.

Preglednica 1: Pregled ljudskih (javnih, sindikalnih in šolskih) knjižnic v Ljudski republiki Sloveniji (leto 1950)

	Št. knjižnic	Št. zvezkov
javne	845	459.331
sindikalne	378	146.287
šolske	463	175.709
skupaj	1.686	781.327

Povzeto po Rijavec, Josip, Marija Zidar. Slovenske knjižnice: pregled ob štiristoletnici slovenske knjige. Ljubljana: ZBDS, 1951, str. 222.

Povprečna slovenska sindikalna knjižnica je imela leta 1950 387 zvezkov in je bila za slabo tretjino manjša od povprečne javne ljudske knjižnice, katere knjižno zalogo je v povprečju tvorilo 543 knjig. Delovale so v delovnih organizacijah in tudi zunaj njih (na primer na Jesenicah, v Ljubljani, v Mariboru, v Šoštanju ...). Prav slednje so bile upoštevanja vredne kakovostne javne knjižnice in ker se po svojih nalogah niso razlikovale od javnih ljudskih knjižnic, so jim bile še v začetku petdesetih letih močna konkurenca. V Ljubljani na primer je bilo leta 1950 poleg 10 javnih ljudskih knjižnic (Delavska knjižnica – ki je bila obenem tudi osrednja slovenska sindikalna knjižnica, Mestna ljudska knjižnica, Ljudska knjižnica Bežigrad, Dravljje, Ježica, Moste, Polje, Rakovnik, Šiška in Št. Vid, čemur lahko prištejemo še 11 bolnišničnih knjižnic), delovalo kar 91 sindikalnih knjižnic. Skupaj so imele 38.816 enot gradiva, le nekaj več kot starejša Delavska knjižnica, katere fondi so šteli 36.717 enot. Med večjimi sindikalnimi knjižnicami v Ljubljani so bile še knjižnice Pošte (2.108 zvezkov), Litostroja »Titovih zavodov« (1.215 zvezkov) in Narodne Milice (1.522 zvezkov).

Bolje založene so bile sindikalne knjižnice velikih podjetij oziroma sindikalnih organizacij, ki so v posameznih krajih prevzele vlogo javnih ljudskih

knjižnic. Centralna sindikalna knjižnica na Jesenicah je imela več kot 10.000 zvezkov, njena podružnica v Javorniku pa 2.409 zvezkov. To je bilo znatno več od dveh skromnih ljudskih javnih knjižnic v okraju Jesenice-mesto s po 100 oziroma 187 zvezki. Tudi v Mariboru je med ljudskimi knjižnicami po velikosti zbirke prednjačila Centralna »sindikalna« knjižnica s 6.391 zvezki; med večjimi knjižnicami sta bili tudi sindikalna knjižnica v podjetju »MEPA« (2.401 zvezkov) in v Mariborski tekstilni tovarni (1.872 zvezkov).

Sindikalne knjižnice pa niso bile edina vrsta knjižnic, ki je po letu 1945 zaživela v podjetjih. Poleg sindikalnih knjižnic, ki so imele splošnoizobraževalni značaj, so podjetja ustanavljala tudi strokovne (specialne) in celo šolarske knjižnice, če so v okviru podjetja delovale šole. Tak je bil primer kranjske tovarne »Iskra« (Slovenske knjižnice, 1951). Ob sindikalnih knjižnicah so podjetja pogosto uredili tudi »rdeče koticke«, ki naj bi bili, bolj kot izobraževanju zaposlenih, namenjeni sprostitvi delavcev in kulturnemu udejstvovanju. V prostoru, namenjenemu druženju, so bili delavcem na voljo poleg knjig tudi radio, šah in podobno. Ni jasno, ali je uvajanje rdečih koticikov doseglo nameravane cilje, vendar je njihovo število (leta 1947 naj bi jih bilo v slovenskih podjetjih kar 170) pričalo o tem, da je bila njihova organizacija načrtna in vodena. Rdeči koticiki so preživeli tudi razkol Jugoslavije s Sovjetsko zvezo konec štiridesetih let, saj najdemo navodilo o ureditvi rdečega koticika še v drugi izdaji Preglovega priročnika Delo knjižničarja v ljudski knjižnici iz leta 1950. V poglavju, namenjenemu prostorski ureditvi knjižnice, je namreč zapisal: »Vsako večje podjetje bo organiziralo svoj rdeči koticček. Rdeči koticček služi uslužbencem, da se zbirajo v njem izven delovnega časa, da se tam duševno razvedre in pouče. Zato so njegove naloge širše kakor pa naloge čitalnice in izposojevalne knjižnice. V njem poslušajo uslužbenci radio, igrajo šah, biljard in pd. Soba rdečega koticika se bo ravnala po velikosti podjetja in številu uslužbencev. Biti pa mora še prav posebno prikupna, da bo obdal rdeči koticček delavca že takoj pri vходу z vzdušjem domačnosti in zbudil v njem dojem ugodja. Nikakor ne gre, da bi postavljali rdeče koticke v sejne dvorane ali kaj podobnega, kjer diha v prišleca neprijetno pisarniško ozračje. Mere za rdeče koticke se ravnaajo po normah za čitalnice.« (Pregl, 1950, str. 18).

Sindikalne knjižnice so bile deležne posebnih podpore s strani sindikalnih organizacij. Pri Glavnem odboru Zveze sindikatov Slovenije je v letih 1948–1950 deloval celo poseben referat za sindikalne knjižnice. V njegovih okvirih se je izoblikoval bibliotečni center, ki je izvajal inšpekcijo knjižnic in organiziral knjižničarske tečaje.

Poleg sindikalne organizacije je za usposabljanje knjižničarjev sindikalnih knjižnic skrbelo tudi Društvo bibliotekarjev Slovenije (DBS) (med drugim z organizacijo 14-dnevnega tečaja za delo v sindikalnih knjižnicah (Berčič,

1958)) ter Ljudska prosveta Slovenije in njeni lokalni odbori. Poročilo o tečaju za knjižničarje sindikalnih knjižnic, ki je bil izveden leta 1949, priča o velikih težavah pri usposabljanju strokovnih knjižničarskih kadrov ter pomenu ideološke indoktrinacije knjižničarjev v letih po drugi svetovni vojni. Bibliotekarska znanja so namreč predstavljala le manjši del tečaja: 10 ur je bilo namenjenih bibliotekarski teoriji in 12 ur praktičnemu delu. Tečajniki so se nadaljnjih 7 ur spoznavali z načini propagande knjig in nadaljnjih 19 ur s slovensko in svetovno književnostjo. Kar 24 ur pa je bilo namenjenih političnim temam: bibliografiji marksizma in leninizma, delavskemu gibanju v stari Jugoslaviji, vlogi Komunistične partije v narodnoosvobodilnem boju, petletnemu planu in izgradnji socializma v Jugoslaviji, resoluciji Informbiroja in podobno. Tečajniki so pred tečajem morali prebrati Prešernove *Poezije*, *Pesmi* Antona Aškercera, Prežihove *Samorastnike*, J. Vernovo *Potovanje v središče zemlje*, B. Nušičeve *Humoreske in satire*, Molièrovega *Tartuffa*, J. Londonove *Pripovedke z južnega morja* ter delo A. Cesarca *Pankrac in njegove žrtve*. Poleg tega so morali prebrati tudi Titov referat s V. kongresa Komunistične partije Jugoslavije in Manifest komunistične partije. Tečaja se je udeležilo 65 tečajnikov, vendar je bil za številne tečajnike, predvsem tiste, ki so se šolali med vojno, program prezahteven. Uspešno so ga zaključili le začetniki, ki so v svojih sindikalnih knjižnicah imeli podporo izobraženih sodelavcev, ki so jim pomagali pri razumevanju predpisanih del (Šlajpah, 1950).

Sicer pa so knjižnice predstavljale pomemben del kulturno-umetniškega udejstvovanja sindikatov. Poročila o številu knjig v fondu, številu bralcev in številu prebranih knjig so bila del trimesečnih statističnih poročil sindikalnih odborov (Navodila, 1950). Zato ne preseneča, da je Zveza sindikatov Slovenije konec štiridesetih let prispevala znatna sredstva za njihov razvoj. V tem obdobju so z njeno podporo zaživele vse večje okrajne knjižnice, ki so po ukinitvi dotacij s strani Glavnega odbora ZSS sicer postale ljudske knjižnice pri ljudskih odborih in ohranile primat v razvitosti (Šlajpah, 1958).

Sindikalne knjižnice so se financirale izključno iz sredstev sindikalnih organizacij, razen velikih javnih delavskih knjižnic (kot je bila na primer Delavska knjižnica v Ljubljani), kjer je sredstva za njeno delovanje prispeval tudi ljudski odbor.

V začetku petdesetih let je na področju kulturno prosvetnega dela prišlo do preobrata. Prevladala je usmeritev, ki je dajala prednost teritorialni organiziranosti pred sindikalno. Podpora sindikalnih organizacij knjižnicam je po letu 1950 začela upadati in njihovi fondi so se začeli postopoma prelivati v ljudske knjižnice. Tudi slovenska bibliotekarska stroka oziroma njena protagonistka Mara Šlajpah sindikalnim knjižnicam ni bila naklonjena. Obveljalo je mnenje, da sindikalne knjižnice ne morejo zadovoljiti potreb bralcev, da so slabo urejene, saj jim, ker so v lasti sindikatov, ni treba upoštevati strokovnih

navodil. Posebej neracionalen naj bi bil obstoj manjših sindikalnih knjižnic (Pregelj, 1950). Njihove fonde naj bi skupaj z bralci prevzele javne ljudske knjižnice. Podpore stroke so bile deležne le sindikalne knjižnice, ki so delovale zunaj podjetij in bile odprte za okoliško prebivalstvo.

Leta 1952 je bil poziv za ukinjanje sindikalnih knjižnic predstavljen tudi širši javnosti. Ljudske novice so namreč objavile članek s pozivom k ukinjanju sindikalnih knjižnic ter za prenos njihovega fonda v ljudske knjižnice. Avtor članka je bil mnenja, da so bile zbirke v sindikalnih knjižnicah »udarniško« sestavljene, zato tudi niso imele bralcev. Knjige so samevale ali pa postale okras »rdečih koticov« in upravnih pisarn. Upravnim odborom sindikalnih podružnic je zato predlagal, naj predajo »mrtvoležeče« knjige najbližjim ljudskim knjižnicam. Mreža javnih ljudskih knjižnic naj bi se v večjih mestih že ustalila in naj bi zaradi boljše založenosti imela tudi »ogromno« obiskovalcev. Kot primer naj bi bila nameravana združitev sindikalnih knjižnic Litostroja »E. C. Ž« in drugih sindikalnih knjižnic z ljudsko knjižnico v okviru novoustanovljenega društva Svobode (Z vključevanjem, 1952).

Tako stališče bibliotekarske stroke ni bilo brez nasprotnikov. R. Albreht je zagovarjal nadaljnji razvoj sindikalnih knjižnic v članku *Ali so knjižnice v podjetjih odigrale svojo kulturno vlogo?*, objavljenem v Delavski enotnosti leta 1953. Tendence po ukinjanju sindikalnih knjižnic naj bi izhajale iz nerazumevanja poslanstva sindikalnih knjižnic. Osnovano naj bi bilo na statističnih podatkih avtorjev, ki so se zavzemali za velike, centralne knjižnice, katerih razvoj naj bi bil pogojen z ukinjanjem manjših knjižnic. Opozarjal je, da je nizka izposoja gradiva v teh knjižnicah posledica dejstva, da so vanje vključevali predvsem študijsko gradivo s področja politične ekonomije, delavskega gibanja in seveda klasikov marksizma, medtem ko je bilo leposlovja relativno malo. Z razumevanjem je sprejemal odpor sindikalnih podružnic do oddaje svojih knjižnic ljudskim, kar je kazalo na to, da so bili kolektivi ponosni na svojo knjižnico. Ugotavljal je, da je poslanstvo knjižnice v podjetju seznanjanje delavca s knjigo in vzgoja prihodnjega kupca knjige ter obiskovalca javne ljudske knjižnice: »Proglašati take knjige za »zamrznjene« in take knjižne zaloge kot tiste, ki so »odigrale svoje kulturno poslanstvo«, mislim, da je, roko na srce, čisto birokratsko.« (Albreht, 1953, str. 13).

Število sindikalnih knjižnic je sredi petdesetih let začelo upadati; manjše sindikalne knjižnice so združevali, zapirali. Njihove fonde so prevzemale večje knjižnice. Po poročilu Društva bibliotekarjev Slovenije je bila leta 1955 od 430 slovenskih sindikalnih knjižnic polovica mrtvih, kar so opravičevali z argumentom, da so delavci redni obiskovalci ljudskih knjižnic. Tako naj bi bilo med uporabniki ljubljanskih ljudskih knjižnic od 2.500 do 3.000 delavcev (kar je predstavljalo od 10 do 12 % bralcev ljudskih knjižnic, ki so jih sicer največ obiskovali mladi, gospodinje, uslužbenci in šele na koncu

delavci)³. Razmeroma nizek delež delavcev, ki so obiskovali ljudske knjižnice v Sloveniji, pa je bil kljub temu dvakrat višji od deleža delavcev, ki so obiskovali ljudske knjižnice v drugih republikah Jugoslavije, kjer ni presegal 5 % bralcev (Begović, 1958).

Toda v Sloveniji je še leta 1960 delovala vrsta močnih sindikalnih knjižnic. O tem pričajo podatki, zbrani ob popisu jugoslovanskih knjižnic, ki je nastal na pobudo Zveze bibliotekarskih društev Jugoslavije. V Ljubljani na primer so še vedno delovale Knjižnica sindikalne podružnice Državne založbe Slovenije (ustanovljena leta 1956) s 5.573 zvezki, sindikalna knjižnica Ljudske skupščine LRS in izvršnega sveta (ustanovljena leta 1945) s 3.068 zvezki in sindikalna knjižnica Kurilnice – Ljubljana (ustanovljena leta 1946) s 1.416 zvezki. V Šoštanju je Javna knjižnica občinskega sindikalnega sveta (ustanovljena leta 1948) hranila 2.971 zvezkov, sindikalna knjižnica tovarne Impol v Slovenski Bistrici (ustanovljena leta 1946) 2.447 zvezkov in sindikalna knjižnica Papirnice Vevče (ustanovljena leta 1943) 2.200 zvezkov. Največja pa je bila gotovo Sindikalna delavska knjižnica v Mariboru (ustanovljena leta 1949) s 38.868 zvezki (Biblioteke, 1962). Njihovega obstoja ni zaobšla niti Mara Šlajpah, ki je v svojem delu Ljudske knjižnice leta 1961 delila na javne, splošne ljudske knjižnice, ki so namenjene prebivalstvu vsega kraja pod istimi pogoji (na primer Delavska knjižnica v Ljubljani) ter na specialne sindikalne knjižnice zaprtega tipa, do katerih imajo dostop le delavci in uslužbenci teh podjetij. Organizacijsko naj bile sindikalne knjižnice vezane na centralne sindikalne knjižnice (Šlajpah, 1961).

V nasprotju s Slovenijo so nekatere jugoslovanske republike ohranile ljudske knjižnice v delovnih organizacijah. Prednjačila je Srbija, v kateri je mreža ljudskih knjižnic še leta 1976 vključevala 168 izposojevališč v podjetjih, medtem ko jih je bilo istega leta v Sloveniji le še 8 (Korže-Strajnar, 1978).

BIBLIOTEKARSKA STROKA O DELAVSKIH OZIROMA SINDIKALNIH KNJIŽNICAH

Medtem ko je interes za razvoj sindikalnih knjižnic v Sloveniji pojemal, pa se jugoslovanska bibliotekarska stroka šele začela zanimati zanje. Jugoslavija se je industrializirala in je potrebovala izobraženo delovno silo. Ne nazadnje

³ Nekatere slovenske ljudske knjižnice so sicer poročale o večjem obisku delavcev. Tako je Osrednja knjižnica občine Kranj leta 1961 med obiskovalci ljudske knjižnice, ki so si izposojali knjige na dom, zabeležila kar 19.766 delavcev, več kot nameščencev in mladine skupaj. Istega leta pa naj bi študijsko knjižnico obiskalo le 89 delavcev (Poročilo, 1962, str. 26).

je dvig izobrazbenega nivoja zahtevalo tudi delavsko (so)upravljanje podjetij. Delavcem pa, ki so večinoma prihajali z vasi, je manjkala tako strokovna kot tudi splošna kulturna izobrazba. Delovne organizacije so zato zanje organizirale različne oblike izobraževanj, od opismenjevalnih tečajev do izobraževalnih programov srednjih šol in delavskih univerz.

Jugoslovanska bibliotekarska društva se do konca štiridesetih let s problematiko sindikalnih knjižnic praviloma niso ukvarjala in sindikalne knjižnice so bile tudi glede strokovnega razvoja prepuščene sindikalnim organizacijam. V Sloveniji je tako do leta 1951 strokovne seminarje za knjižničarje sindikalnih knjižnic organiziral Glavni odbor Zveze sindikatov Slovenije, kasneje pa so se sindikalni knjižničarji lahko usposabljali na tečajih, ki jih je organizirala Ljudska prosveta Slovenije in njeni pokrajinski odbori.

Sindikalne knjižnice so bile deležne strokovne pozornosti šele od sredi petdesetih let prejšnjega stoletja naprej, ko je bila njihova problematika obravnavana na kongresih Zveze bibliotekarskih društev Jugoslavije (ZBDJ), najprej na III. kongresu leta 1956. Jugoslovanski bibliotekarji so v splošnem ugotavljali, da delavci ljudskih knjižnic ne uporabljajo, sindikati pa svojim knjižnicam ne posvečajo dovolj pozornosti. Sindikalne knjižnice naj ne bi imele dovolj sredstev za nabavo knjig in tudi ustanavljali so jih neenakomerno, predvsem v velikih mestih. Tako je na primer v Zagrebu delovalo kar 312 od 473 hrvaških sindikalnih knjižnic. Spraševali so se tudi o smislu izvajanja knjižnične dejavnosti v podjetjih, saj delavci med delom ali malico niso imeli časa, po koncu dela pa so hiteli domov. Knjižnice v podjetjih zato praviloma niso imele čitalnic. Kljub temu so nekateri bibliotekarji podpirali ustanavljanje čitalnic pri podjetjih, s čimer bi okrepili njihovo socializacijsko vlogo. Tako kot v Sloveniji so se tudi po Jugoslaviji sindikalne knjižnice med seboj močno razlikovale: bolj razvite so bile tiste, ki so delovale zunaj podjetij, pokrivala večje območje in bile odprte tudi zunanjim uporabnikom. Te, kot na primer Delavska knjižnica v Ljubljani, so bile »delavske« le po imenu. Slabše je bilo s sindikalnimi knjižnicami v podjetjih. Slovenske sindikalne knjižnice so bile skupaj s sindikalnimi knjižnicami Črne Gore med najbolj skromnimi, saj je povprečna slovenska sindikalna knjižnica imela leta 1955 239 knjig, na Hrvaškem pa več kot 500. Knjižnični fond je bil praviloma zastarel; delavci knjižnic niso uporabljali; na Hrvaškem na primer so jih bolj kot delavci uporabljali uslužbenci.

Tudi Zveza sindikatov Jugoslavije je ugotavljala, da število sindikalnih knjižnic upada. Njihove knjižnične fonde so z izjemo strokovnih knjig, ki naj bi ostale v podjetjih, prevzemale ljudske knjižnice. Trend, ki je bil najbolj opazen v Sloveniji, je rasel zaradi prepričanja, da izobraževanje delavcev ne more biti le stvar sindikalnih organizacij, temveč je naloga širše družbene skupnosti. Poleg tega se je v Sloveniji uveljavilo tudi prepričanje, da je

kulturno prosvetno delo treba vezati na mesto bivanja, ne pa na zaposlitev. Če naj bi sindikalna knjižnica že obstala, naj služi tako delavcem podjetja kot tudi potrebam okolice.

V nasprotju s slovensko usmeritvijo pa je v drugih republikah ukinjanje sindikalnih knjižnic začelo izgubljati pristaše. Nekatero od republik (Makedonija) so v drugi polovici petdesetih let ponovno začele vzpodbujati ustanavljanje sindikalnih knjižnic. Po njihovem mnenju mestne ljudske knjižnice niso upoštevale dejstva, da delavci nimajo razvitih bralnih navad. Prav tako naj ne bi upoštevale specifik izobraževanja delavcev in se niso povezovale z delavskimi univerzami. Do podobnega sklepa so prišli tudi jugoslovanski bibliotekarji na III. kongresu ZBDJ leta 1956. Poleg slabega stanja na področju sindikalnih knjižnic so izpostavili tudi dejstvo, da reorganizacija sindikalnih knjižnic in prenos fondov sindikalnih knjižnic v ljudske knjižnice ni imel pričakovanega učinka: večjega števila bralcev med delavsko populacijo. Ljudske knjižnice namreč niso prerasle v kulturne centre, ki bi privlačili širši krog ljudi. Kongres je zato izoblikoval pobudo, da bi večje mestne ljudske knjižnice zagotavljale premične knjižnice v podjetjih, medtem ko bi večja podjetja ohranila lastne sindikalne knjižnice. Utrjevanje sindikalnih knjižnic so zato uvrstili med naloge Sekcija za ljudske knjižnice. Očitno se je pod vplivom jugoslovanskih kolegov za razvoj sindikalnih knjižnic zavzela tudi slovenska predstavnica Mara Šlajpah. Sindikalnih knjižnic naj po novem ne bi ukinjali, temveč podprli njihov strokovni razvoj (zanj naj bi bile odgovorne velike delavske knjižnice) in jim zagotovili materialno podporo (s strani občinskih odborov in uprav podjetij, v katerih so knjižnice delovale).

Sprejetim načelnim usmeritvam navkljub pa posebnih aktivnosti za razvoj sindikalnih knjižnic ni bilo, saj je ZBDJ še naprej favorizirala ljudske knjižnice (Filipović, 1957). Potrebna je bila dodatna politična vzpodbuda, ki je leta 1957 prišla s strani Komisije za kulturno-prosvetno delo Centralnega sveta Zveze sindikatov Jugoslavije. Ta je ob razpravi o delavskih knjižnicah pozvala ZBDJ naj osnuje Sekcijo za delavske knjižnice, s čimer bi zagotovili njihovo strokovno vodenje in enotno organizacijo. ZBDJ se je leta 1958 odzvala z ustanovitvijo posebne komisije za sindikalne knjižnice. Določili so naloge sindikalnih knjižnic in okvirno strategijo razvoja. Sindikalna knjižnica naj bi za delavce predstavljala neobvezen in brezplačen podaljšek šole, tako v strokovnem kot tudi v splošnoizobraževalnem pogledu. Delavca naj bi spodbujala k samoizobraževanju ter mu pomagala pri izpopolnjevanju v okviru sistema izobraževanje odraslih oziroma rednega šolanja. Kulturno razvedrilo naj bi izpodrinilo slabe navade in delavcem omogočilo, da ob pomoči knjige postanejo dobri proizvajalci in upravjalci. Da bi sindikalne knjižnice lahko dosegle te cilje, potrebujejo redna sredstva za gradivo,

prostore in profesionalnega knjižničarja. Zato je treba izdelati programe in izvajati tečaje za usposabljanje knjižničarjev sindikalnih knjižnic. Za pomoč sindikalnim knjižnicam je treba bodisi usposobiti velike delavske knjižnice ali pa v obstoječe bibliotечne centre nastaviti inštruktorje za sindikalne knjižnice. Majhne kolektive je treba zalagati s knjigami iz centralne delavske knjižnice, pri čemer naj pomagajo tudi ljudske knjižnice. Vsa republiška bibliotekarska društva naj bi osnovala Komisije za delavske oziroma sindikalne knjižnice, ki naj bi poskrbele tudi za sodelovanje med ljudskimi in delavskimi knjižnicami pri nabavi gradiva, propagandi in podobnih aktivnostih (Milosavljević, 1959).

Tudi leta 1959 je bila potreba po reševanju problematike sindikalnih knjižnic navedena med zaključki IV. Kongresa ZBDJ z opozorilom, da je treba nuditi večjo strokovno pomoč delavskim knjižnicam, da bi te mogle uspešno delati na področju izobraževanja delavcev. Ta pomoč naj bi se realizirala v obliki urejanja knjižnic, usposabljanja strokovnih bibliotekarskih delavcev ter organiziranja bibliografsko-informativne službe v večjih delavskih knjižnicah. Jugoslovanski bibliotekarji so zavzeli stališče, da so sindikalne in ljudske knjižnice ustanove z identičnimi izobraževalnimi nalogami in morajo zato delovati v enakih pogojih. Jugoslovanski zakon o knjižnicah, ki je bil v pripravi, naj bi jih izenačil in povezal v enoten sistem. V velikih industrijskih centrih bi bilo smiselno vzpostaviti knjižnično mrežo delavskih knjižnic oziroma mrežo knjižnic mešanega tipa. Mreža delavskih knjižnic naj bi se sicer razvijala pod okriljem centralne delavske knjižnice, ki bi razvijala male knjižnice in čitalnice ter premične knjižnice. To bi lahko dosegli na tri načine: z vzpostavitvijo centralnih delavskih knjižnic, z združevanjem manjših sindikalnih knjižnic v samostojno knjižnico ali pa z vzpostavitvijo mešane mreže delavskih in ljudskih knjižnic ter drugih knjižnic. Pri tem bi bila lahko centralna knjižnica ljudska knjižnica, njene podružnice pa delavske knjižnice ali obratno: centralna knjižnica je delavska, slabše razvite ljudske knjižnice pa so njene podružnice. Predlagali so tudi ustanavljanje delavskih knjižnic v delavskih naseljih (kjer bi knjižnice lahko uporabljali tudi njihovi družinski člani) in pri velikih delavskih univerzah. Te zadnje, naj bi se razvijale kot centralne delavske knjižnice, ki naj bi pomagale vsem delavskim knjižnicam območja.

Društvo bibliotekarjev Slovenije (DBS) se je le medlo odzvalo na aktualizacijo problematike sindikalnih knjižnic na jugoslovanski ravni. V poročilu sekcije za ljudske knjižnice pri DBS za leto 1956 lahko zasledimo le že večkrat ponovljeno oceno, da je sindikalnih knjižnic malo in da imajo vse značaj javnih ljudskih knjižnic. Tudi leta 1958 so ugotavljali, da sindikalnim knjižnicam v zadnjih letih niso nudili nobene strokovne pomoči, pač pa je bila v skladu s politiko ZBDJ v okviru Sekcije za ljudske knjižnice ustanovljena komisija za

sindikalne knjižnice. Tudi podatki o stanju sindikalnih knjižnic v petdesetih letih v Sloveniji so skopi in nam ne dajejo vpogleda v stanje teh knjižnic, niti o deležu delavcev, ki bi bili včlanjeni v javne ljudske knjižnice. Zavod za statistiko o delavskih knjižnicah namreč ni več poročal ločeno, temveč jih je uvrščal med ljudske knjižnice. Zato se lahko zanesemo le na poročila Mare Šlajpah⁴, ki govorijo o njihovem izginjanju in slabi urejenosti, kar pa je v nasprotju s podatki o stanju teh knjižnic leta 1960, objavljenimi v pregledu jugoslovanskih knjižnic⁵.

Prvi slovenski Zakon o knjižnicah, ki je izšel leta 1961, sindikalnih oziroma delavskih knjižnic ni omenjal, pač pa je v členu, ki je govoril o ustanoviteljnih knjižnic, dopuščal družbenim organizacijam, torej tudi sindikatom, da ustanavljajo knjižnice. Toda strateški dokumenti, ki so v naslednjih desetletjih usmerjali razvoj knjižnic (Osutek perspektivnega razvoja kulture in prosvete za obdobje 1964–1970 in Konceptcija o razvoju knjižničarstva 1971) niso omenjali niti sindikalnih knjižnic, niti problematike zagotavljanja knjige delavcem.

POLITIČNE AKCIJE IN VZAJEMNA KNJIŽNICA

Z začetkom šestdesetih let je problematika sindikalnih oziroma delavskih knjižnic izginila z dnevnega reda strokovnih bibliotekarskih posvetovanj v Sloveniji in v Jugoslaviji. Na V. kongresu ZDBJ leta 1964, na primer, so bile delavske knjižnice le še sporadično omenjane v Sekciji za ljudske knjižnice. Bibliotekarji so se bolj kot z delavskimi knjižnicami ukvarjali s specialnimi knjižnicami v podjetjih in z dokumentalistiko.

Problematika nizke bralne kulture med delavstvom pa je ostajala in nanjo so bolj kot knjižničarji opozarjale družbeno-politične organizacije. Leta 1968 je bil tej tematiki posvečen mesec knjige »Knjiga in delovna organizacija« pod pokroviteljstvom Zveze kulturno prosvetnih organizacij Jugoslavije. Pripomogel naj bi k ozaveščanju o pomenu knjige kot vsestranske elementarne, kulturne in izobraževalne potrebe delovnega človeka in samoupravljavca. V sklopu otvoritvenega posvetovanja v Beogradu, ki ga je uvedel referat s pomembnim naslovom *Knjiga in delovna organizacija*, so predstavniki posameznih

⁴ Mara Šlajpah Zorn, kulturna delavka in bibliotekarka, (1919–2006) je 1947 diplomirala na slavistiki na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Med drugo svetovno vojno je delala kot knjižničarka v ljubljanski Delavski knjižnici, po koncu druge svetovne vojne tudi kot njena direktorica. Od leta 1951 do leta 1954 je vodila akcesijski oddelek v NUK, nato pa je do leta 1970 pokrivala področje knjižničarstva na Sekretariatu za kulturo in prosveto LRS. Od leta 1970 do leta 1982 je bila vodja Centralne tehniške knjižnice.

⁵ Glej poglavje Sindikalne knjižnice in njihovi fondii po letu 1945.

republik poročali o izkušnjah dela matičnih knjižnic s podjetji, o izkušnjah delavske univerze pri propagandi širjenja knjige, o povezovanju občinskih knjižnic s krajevnimi skupnostmi in knjižnicami v stanovanjskih četrtih, o propagandi knjige v delovnih organizacijah ter o povezavi občinskih knjižnic z delovnimi kolektivi. Dogajanje ni sprožilo odmevov v slovenski bibliotekarski krajini; tudi osrednja bibliotekarska revija Knjižnica o tej tematiki ni poročala. Bralni kulturi delavstva se ni posvečalo posebne pozornosti, z izjemo skrbi za bralno kulturo mladih, ki se neposredno po osnovni šoli vključujejo v proizvodnjo.⁶

Interes za delavske knjižnice se je ponovno pojavil šele v drugi polovici sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Iniciativa je bila ponovno na strani družbeno-političnih organizacij. Knjiga in knjižnica v funkciji izobraževanja delovnih ljudi sta bila v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja obvezna elementa v programskih dokumentih Zveze komunistov in Zveze sindikatov, ki so obravnavali področje kulture (Človek, delo, kultura, 1976). Iniciativo po ustanavljanju knjižnic v organizacijah združenega dela je konkretiziral časnik Komunist z akcijo »Družba in knjiga«, ki jo je lansiral spomladi leta 1977. Akcija je predstavljala nadaljevanje tedna »Človek, delo, kultura«⁷, ki ga je časnik organiziral leta 1976. Med cilji, ki so jih nameravali doseči do 8. kongresa Zveze komunistov Slovenije (leta 1978), je bilo tudi 3000 temeljnih knjižnic, ki naj bi jih ustanovili po temeljnih organizacijah združenega dela (TOZD-ih), krajevnih skupnostih, šolah, enotah Jugoslovanske ljudske armade, samskih domovih, univerzah... Njihova dejavnost naj bi bila usklajena z delom občinskih knjižnic. Akcija je naletela na zadrego pri ljudskih knjižnicah, ki so večinoma ugotavljale, da za tak podvig nimajo zadostnih sredstev.

⁶ »... 171.030 mladih pa se vključi takoj v produkcijo ali pa niti to ne. Pri njih je – z redkimi izjemami, zlasti možno, da v osnovni šoli prebujena potreba po knjigi, navada branja, zamre in se izgubi. O možnosti priti v stik s knjigo v delovni organizaciji, o skrbi, da bi se mladi izpopolnjevali s knjigo tudi ob delovnem procesu ali vsaj o usmerjanju mladih, ki so v delovnih organizacijah, h knjigi, v knjižnice – pa vemo premnogo bridkih resnic in jih na tem mestu ne bi obnavljala.« (Šircelj, 1974, str. 24).

⁷ Teden časnika Komunist z naslovom »Človek, delo, kultura« je potekal v 60 občinah ter na ljubljanski in mariborski univerzi od 17. maja do 25. decembra 1976. Akcija ni bila omejena le na različne kulturne prireditve, temveč naj bi v okviru vsake osnovne organizacije Zveze komunistov spodbudila refleksijo o uresničevanju kulturne politike ter izvedbo katerega od ponujenih elementov programa. Med elementi programa, vezanimi na knjigo, najdemo »ustanovitev marksistične knjižnice« in »dan domače knjige«, v okviru katerega naj bi člani Zveze komunistov pripravili pregled knjig, ki jih imajo ustanove in občani, ter ugotoviti, koliko knjig je bilo prebranih in kje so jih občani dobili. Na ravni občinskih organizacij Zveze komunistov so bile med drugim predlagane organizacije razstav marksistične literature ter literarni večeri in okrogle mize o posameznih temah iz literature (Teden komunista v šestdesetih občinah, 1976).

V Novem mestu so sicer v sklopu te akcije načrtovali potujočo knjižnico, ki bi obiskovala TOZD-e in naselja, medtem ko so druge knjižnice načrtovale ustanavljanje izposojevališč v delovnih organizacijah ter bogatitev svojih knjižničnih fondov z marksistično literaturo. Na svoj način je to akcijo podprl tudi Edvard Kardelj, ki je leta 1977 pisal o oteženem dostopu delavcev do knjige.

Toda akcija ustanavljanja knjižnic ni potekala po načrtih. Ker so praktični rezultati izostali, so problematiko obravnavali na posebni tematski seji uredništva *Komunist*, ki se je je udeležil tudi predsednik Društva bibliotekarjev Slovenije Jože Šifrer. Dogovorjeno je bilo, naj bi na seji orisano problematiko na podlagi raziskav in izkušenj predstavili na jesenskem strokovnem posvetovanju bibliotekarjev (Veselko, 1978). Društvo bibliotekarjev Slovenije je jeseni leta 1978 v Mariboru res organiziralo strokovno posvetovanje na temo »Knjiga v delovni organizaciji in krajevni skupnosti«. Avtorji referatov so med drugim razpravljali o problematiki približevanja knjige bralcem v delovni organizaciji ter o sodelovanju knjigarn z delovnimi organizacijami. Razpravo, ki jo je vodil Ignac Kamenik, so zaključili z ugotovitvami, da je treba večjo skrb posvečati šolskim knjižnicam poklicnih šol, saj tam delavci oblikujejo svoje bralne navade. Raziskali naj bi tudi bralne potrebe in interese delavcev; prisotnost knjige v delovni organizaciji pa bi zagotavljali med drugim tudi z bibliobusi. Ugotavljali so, da bi morali knjižničarji posvečati večjo skrb delavcem iz bratskih republik, jih informirati in animirati. Poudarili so tudi pomen sodelovanja matičnih knjižnic s podružnicami ter s knjižnicami delovnih organizacij (Mihalič-Klemenčič, 1978). Take povezave s knjižnicami so bile dejansko vzpostavljene v marsikateri delovni organizaciji (Strumbelj, 1978), vendar do bolj poglobljenih študij in sistematičnih aktivnosti na tem področju v okviru bibliotekarskega društva ni prišlo.

Akcija časnika *Komunist* o ustanavljanju 3000 knjižnic sicer ni prišla dalj od svojih propagandnih namenov, vendar je prav v tem obdobju v Mariboru zaživel uspešen projekt Vzajemne knjižnice. Zamisel o knjižnicah, lociranih v organizacijah združenega dela, se je ponovno porodila leta 1975; zanjo so bili zaslužni predvsem bibliotekarji Mariborske knjižnice (Ignac Kamenik⁸, Darja Kramberger⁹) in mariborska sindikalna organizacija (Majda

⁸ Ignac Kamenik, kulturni delavec in bibliotekar, (1926–2002) je študiral slovenistiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani in leta 1954 diplomiral. Med leti 1963 in 1967 je bil v službi kot katalogizator in klasifikator v Mariborski študijski knjižnici, med leti 1969 in 1977 pa ravnatelj mariborske Mestne knjižnice. Od leta 1977 do leta 1981 je bil vodja bibliotekarskega strokovnega in znanstvenoraziskovalnega centra NUK.

⁹ Darja Kramberger, bibliotekarka (roj. 1932), od leta 1970 vodja Pionirskega oddelka v mariborski Mestni knjižnici, soustanoviteljica in prva urednica revije *Otrok in knjiga*, med leti 1980–1990 ravnateljica Mariborske knjižnice.

Emeršič¹⁰). Leta 1976 je Komisija za kulturo pri občinskem svetu Zveze sindikatov pripravila v okviru tedna časnika Komunist »Človek, delo, kultura« (drugi) seminar za organizatorje kulturnega življenja v delovnih organizacijah. Predavanju Ignaca Kamenika o pomenu knjige je sledila okrogla miza na temo problematike knjige v delovni organizaciji. Sklep zavzetega pomenka udeležencev seminarja je bil, da mora knjiga v delovne organizacije, kjer naj se okrog tovarniške knjižnice osnuje »klub ljubiteljev knjige« in center za knjigo, v sklopu katerega bo organizirana izposoja, nakupi knjig ter različne prireditve, namenjene popularizaciji knjige.

Ideja je bila uresničena leta 1978, ko so na pobudo Komisije za kulturo pri občinskem svetu Zveze sindikatov Slovenije, Mariborske knjižnice in Kulturne skupnosti Maribor ustanovili Vzajemno knjižnico. Samoupravni sporazum, ki je urejal njeno delovanje, je 6. marca 1978 podpisalo več delovnih organizacij občine Maribor (Pinus Rače, Svila Maribor, Kreditna banka Maribor, Gradis Maribor (TOZD GE Maribor), Mariborska knjižnica, Kulturna skupnost Maribor in občinski svet Zveze sindikatov Slovenije, Maribor. Njen namen ni bil konkurirati mreži ljudskih knjižnic, temveč razvijati bralno kulturo med delavci, ki bodo z njeno pomočjo postali uporabniki ljudskih knjižnic ter kupci knjig.

Samoupravni sporazum je določal, da delovne organizacije, podpisnice sporazuma, prispevajo finančna sredstva za nakup knjižničnega gradiva. Če bi posamezen fond organizacije zadoščal za samostojno knjižnico, jo organizacija lahko ustanovi in izstopi iz vzajemne knjižnice. Knjige je nabavljala, strokovno obdelovala ter distribuirala matična Mariborska knjižnica, ki je imela od leta 1981 v ta namen sistemizirano posebno delovno mesto. Proces je potekal v skladu s sprejetim *Pravilnikom Vzajemne knjižnice*. Ta je v skladu z glavnim ciljem, dvigom bralne kulture med delavci, dajal prednost leposlovju. Razmerje med leposlovno in strokovno literaturo je bilo 80 : 20 v prid leposlovja, kar je predstavljalo znatno razliko s sodobnimi standardi za ljudske knjižnice, ki so ljudskim knjižnicam predpisovali le 40 % delež leposlovja. Knjige so bile opremljene z lastniškim žigom delovne organizacije, ki je zanje prispevala sredstva, in z žigom vzajemne knjižnice. Vzajemna knjižnica je delovala v obliki premičnih zbirk, ki so se po določenem obdobju v izposojevališču menjavale. Na začetku naj bi bilo v vsaki premični zbirki – kolekciji

¹⁰ Majda Emeršič, učiteljica, kulturna delavka, bibliotekarka, rojena v Mariboru 1933. Po končani pedagoški akademiji je poučevala in nato delovala v Slovenskem narodnem gledališču Maribor in Slovenskem ljudskem gledališču v Celju. Pet let je bila sekretarka za kulturo na občinskem svetu mariborskih sindikatov, kjer je skupaj z Mariborsko knjižnico organizirala delovanje vzajemne knjižnice. Med leti 1981 in 1985 je bila zaposlena v Mariborski knjižnici, kjer je skrbela za delovanje Vzajemne knjižnice.

150 knjig, ki so jih kasneje dvignili na 200. Poleg izposoje v delovnih organizacijah so načrtovali tudi izposoje v počitniških domovih.

Število delovnih organizacij, ki so sodelovale v Vzajemni knjižnici, se je iz leta v leto povečevalo. Prvim štirim podpisnicam samoupravnega sporazuma so se še isto leto pridružile štiri nove organizacije. Poročila o odzivu delavcev so bila vzpodbudna: v le nekaj mesecih si je v prvih izposojevališčih v Gradisu in v Kreditni banki Maribor knjige redno izposojalo po 80 bralcev. V Gradisu je število bralcev kmalu naraslo na 182. Že naslednje leto (1979) je imela Vzajemna knjižnica 10 podpisnic, leta 1980 14 in leta 1981 15. Leta 1982 je mariborska Vzajemna knjižnica premogla že okoli 4000 knjig, ki so krožile v 18 kolekcijah po 13 delovnih organizacijah in se izposojale na 18 izposojevališčih. Število bralcev po delovnih organizacijah se je gibalo od 4,32 % do 94,38 % zaposlenih (Forstnerič, 1982). V enoti Kreditne banke Maribor, na primer, je za izposoje skrbelo pet prostovoljk, ki so vse opravile seminar za knjižničarje v organizaciji Mariborske knjižnice. Izposojevališče je bilo odprto dve uri tedensko in v tem času ga je v povprečju obiskalo od 15 do 20 zaposlenih, večinoma žensk. V Vzajemno knjižnico je bilo leta 1982 včlanjenih 191 (20 %) delavcev Kreditne banke Maribor. Za okrog 4 % delavcev iz drugih republik so priskrbeli gradivo v srbohrvaščini. V Mariborskem vodovodu pa so si delavci knjige izposojali kar sami in tudi sami beležili izposoje (Jordan, 1982). Do leta 1999 je bilo v Vzajemno knjižnico vključenih že 22 delovnih organizacij oziroma njihovih delov in samoupravnih interesnih skupnosti. V povprečju je bilo vanjo vsako leto vpisanih 1.337 bralcev.

Vzajemna knjižnica je organizirala celo bralne značke: od leta 1980 do leta 1983 so delavci lahko sodelovali v Kidričevi bralni znački in v letih 1985 do 1988 v Tamovi bralni znački.

Posamezne organizacije, ki so finančno podpirale njen obstoj, so za Vzajemno knjižnico solidarno namenila večje zneske, kot je določal sporazum, da bi tako omogočili dostop do vzajemne knjižnice tudi delovnim organizacijam, ki za to niso imele sredstev. Delovne organizacije so izkoristile možnosti, ki jim jih je dajala ta oblika knjižnice, in prilagodile nabavo knjižničnih fondov potrebam delavcev. Tako je na primer Gradis poleg zneska, ki ga je bil dolžan prispevati v skladu s samoupravnim sporazumom, prispeval še znatna sredstva za nakup knjig v jezikih jugoslovanskih narodov za svoje delavce iz drugih republik. Podjetje Gradis se je sploh odlikovalo s podporo knjižnicam, saj je kolekcijo 60 knjig poslalo celo svojim delavcem na gradbišče v Iran.

Delovanje vzajemne knjižnice je udušila šele gospodarska kriza v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, ko se je njen obseg skrčil na le 3 članice (Kreditna banka Maribor, Pinus Rače, Mariborski vodovod) (Blagšič, 1999); njeno delovanje je bilo dokončno ukinjeno leta 2005 (Luić & Hriberšek Vuk).

Vzajemna knjižnica naj bi se po zamislih svojih snovalcev ne omejevala le na izposojajo knjig, temveč naj bi v delovni organizaciji predstavljala center za knjigo, v okviru katerega bi prirejali literarne večere, prodajne razstave knjig, zbirali naročnike Prešernove družbe; v njih bi se razvijalo klubsko življenje; založbe in knjigarne bi v njih lahko organizirano predstavljale svoje knjige. Koncept vzajemne knjižnice je podprla tudi Zveza komunistov Slovenije (ZKS). Septembra leta 1980 je bila na sestanku s Francetom Šalijem, izvršnim sekretarjem za kulturo Centralnega komiteja ZKS, oblikovana delovna skupina (Ignac Kamenik, Darja Kramberger, Majda Emeršič), ki je dobila nalogo pripraviti teze o vzajemni knjižnici. Odbor »Knjiga« pri Centralnem komiteju ZKS je obravnaval teze in po vključenih dopolnilih je aprila 1981 pri Delavski enotnosti v nakladi 3000 izvodov izšel priročnik za organizacijo in vodenje vzajemne knjižnice:

Vzajemna knjižnica je predstavljala organizirano obliko neposrednega povezovanja ljudske knjižnice z organizacijo združenega dela. Njen namen je posredovati delavcem knjigo oziroma knjižnično gradivo v organizaciji združenega dela, na lokaciji torej, kjer so delavci zaposleni. Poleg gradiva naj zagotavlja tudi primerno knjižno in knjižnično vzgojo ter pospešuje uporabo informacijskih virov.

Vzajemna knjižnica deluje kot organizacijska enota ljudske knjižnice, pri čemer izraz vzajemna označuje način delovanja, ne pa nove vrsto knjižnice. Predstavlja konkretizacijo svobodne menjave dela, pri katerem organizacija združenega dela prispeva gradivo, prostore in podobno, matična knjižnica pa strokovno obdelavo. Vzajemna knjižnica izvaja naloge, ki so identične nalogam ljudske knjižnice, zato je ne smemo zamenjevati s specialno knjižnico delovne organizacije, ki služi izključno strokovnim potrebam. Temeljna dejavnost vzajemne knjižnice je približati knjigo delavcem v njihovem delovnem okolju. Ker zagotavlja knjige v obliki kolekcij, ki krožijo med delovnimi organizacijami, gre za obliko potujoče knjižnice.

Pobudo za ustanovitev vzajemne knjižnice je lahko dala vrsta subjektov: matična knjižnica, delovna organizacija, Zveza sindikatov Slovenije, odbori za knjigo pri Zvezi kulturnih organizacij (ZKO), občinska kulturna skupnost ali katerakoli družbenopolitična organizacija. Pri tem so morali biti izpolnjeni pogoji za njeno ustanovitev: matična knjižnica, sposobna strokovnega dela za vzajemno knjižnico, ustrezni prostori zanjo v delovni organizaciji, ustrezen delavec, ki prevzame delo enote vzajemne knjižnice v svoji delovni organizaciji, ter podpora družbenopolitičnih organizacij v občini in v organizaciji združenega dela (OZD). OZD in matična knjižnica sklenejo samoupravni sporazum, ki določa delež OZD pri oblikovanju knjižnega sklada, vsakoletni delež za nabavo novih knjig, dolžnosti občinske matične knjižnice, obveznosti kulturne skupnosti ter pravice, ki izhajajo iz članstva v vzajemni knjižnici. Pri

tem velja akcijo za ustanovitev vzajemne knjižnice voditi v vseh OZD okolja hkrati.

Vzajemna knjižnica se kot potujoča knjižnica organizacijska enota matične knjižnice, člani na posamezne enote, ki delujejo po posameznih delovnih organizacijah. Enote v njih so izposojevališča s stalnim knjižničnim skladom, ki se vsebinsko v določenih obdobjih zamenjuje in obnavlja. Vzajemna knjižnica ima toliko enot, kolikor je članic vzajemne knjižnice; posamezne enote imajo lahko tudi po več izposojevališč. Knjižnični fond se med posameznimi izposojevališči izmenjuje.

Podpisnice samoupravnega sporazuma ustanovijo odbor, v katerem so enakovredno zastopani vsi člani vzajemne knjižnice, predstavniki matične knjižnice in občinske kulturne skupnosti. Njeno poslovanje ureja pravilnik, ki ga potrjuje delovna organizacija, matična knjižnica ter občinske kulturne skupnosti. Knjižnični sklad je v razmerju 60:40 v prid leposlovju. Vanjo sodi vsa družboslovna literatura in tudi marksistična knjižnica (če je delovala kot ločena zbirka). Nabavo knjižničnega gradiva zagotavljajo namenska sredstva delovne organizacije. Gradivo ostane last delovne organizacije in se vpiše v posebno inventarno knjigo, ki dokazuje njihovo lastništvo. Če bi se delovna organizacija želela izločiti, se ji knjige, nabavljene z njenimi sredstvi, vrnejo. Delovna organizacije nakazuje sredstva za nakup gradiva matični knjižnici; ta gradivo nabavlja in ga obdeluje ter oblikuje kolekcije. Nabava poteka v skladu z nabavno politiko, ki jo potrjuje odbor vzajemne knjižnice. Knjige v lasti različnih delovnih organizacij krožijo v obliki kolekcij med posameznimi enotami vzajemne knjižnice in se zamenjujejo v dogovorjenih časovnih obdobjih; za strokovno obdelavo in distribucijo skrbi matična knjižnica. Posebno pozornost mora matična knjižnica nameniti oblikovanju kolekcij, pri čemer mora upoštevati specifičnosti posameznih članic. Poleg tega skrbi matična knjižnica tudi za knjižno in knjižnično vzgojo ter za razvoj bralne kulture v delovni organizaciji. Ta mora zagotoviti ustrezen prostor; odpiralni čas mora biti določen in ustaljen, prav tako tudi reden dotok novega gradiva in zamenjava kolekcij. V enoti knjižnice naj dela vedno isti delavec, da bo tako vzpostavljen stik z matično knjižnico; mora se tudi strokovno izpopolnjevati. O svojem delu naj vodi statistiko. Enota je urejena po vseh načelih izposojevališča ljudske knjižnice. Izposojevališča naj bi sčasoma prerasla v komunikacijske centre, kamor se stekajo vse niti družbenega življenja in organiziranosti delavcev. Članstvo v enotah vzajemne knjižnice in izposoja sta brezplačna. Vzajemna knjižnica je namenjena predvsem tistim delavcem, ki niso navajeni zahajati v knjižnico, in tistim bralcem, ki želijo knjigo tako v delovnem kot tudi v bivalnem okolju – sleherni bralec vzajemne knjižnice je tudi potencialni uporabnik ljudske knjižnice. Član vzajemne knjižnice naj bi bil obenem tudi član ljudske knjižnice

in bi si z izkaznico vzajemne knjižnice lahko izposojal gradivo v vseh enotah ljudske knjižnice.

Koncept vzajemne knjižnice so predstavljali na seminarjih, namenjenih organizatorjem kulturnega življenja v organizacijah združenega dela, junija 1981 pa tudi na seminarju, ki ga je organizirala republiška matična služba Narodne in univerzitetne knjižnice. Projekt so predstavljali Ignac Kamenik, Darja Kramberger in Majda Emeršič. Kljub velikemu zanimanju so knjižničarji ugotavljali, da bi bilo treba za organizacijo vzajemnih knjižnic matične knjižnice kadrovsko okrepiti in poskrbeti za usposabljanje knjižničarjev volonterjev za izposojanje knjig ter izrazili bojazen, da bo vzajemna knjižnica pravzaprav konkurenca že uveljavljeni potujoči knjižnici ali bibliobusu (Vzajemna, 1981).

Močni politični podpora in informiranju o delovanju vzajemne knjižnice (članki o njej so izhajali v časnikih Delo, Delavska enotnost, Komunist in drugih) navkljub pa je organizacija knjižnične dejavnosti za delavce, ki je prepuščala izbiro gradiva delavcem, financiranje pa delovnim organizacijam, nalletela na tih upor bibliotekarske stroke. Ne glede na to, da so avtorji koncepta vzajemne knjižnice izpostavljali njeno posredniško vlogo in poudarjali, da ni nikakršen konkurent matični knjižnici, koncept v splošnem ni bil sprejet. Leta 1980 na primer v načrtu organizacije kulturnega življenja v delovni organizaciji beremo navodilo, da si organizacija knjižnice, ki ni del splošne knjižnične mreže, ne bo organizirala, saj naj bi za knjižnično gradivo poskrbela matična knjižnica s premično zbirko (Humar, 1980). Verjetno je bila tudi zato v akcijo ustanavljanja vzajemnih knjižnic pritegnjena Socialistična zveza delovnega ljudstva, v okviru katere naj bi po posameznih regijah poskušali angažirati predstavnike matičnih knjižnic. Te naj bi bile skupaj z družbeno-političnimi organizacijami, predvsem z Zvezo sindikatov Slovenije in Zvezo kulturnih organizacij, založbami, strokovnimi združenji in organizatorji kulturnega življenja osnovni nosilci akcije za njihovo ustanavljanje.

Mariborski projekt je tako vzpodbudil posnemovalce. Februarja 1981 je idrijski občinski sindikalni svet skupaj s kulturno skupnostjo sprejel odločitev o ustanovitvi vzajemne knjižnice v Idriji; v isto smer so šla tudi prizadevanja v Murski Soboti in v Krškem. Leta 1982 naj bi o vzajemnih knjižnicah razmišljali tudi v občinah Trbovlje, Piran, Postojna, Šmarje pri Jelšah in Novo mesto, vendar do sistematične implementacije vzajemne knjižnice v knjižnični sistem ni prišlo. Izostali sta tako podpora bibliotekarskega društva kot tudi republiške matične službe pri Narodni in univerzitetni knjižnici. Ne glede na dejanske potrebe sta sledila konceptiji razvoja splošnoizobraževalnih knjižnic, izdelani leta 1971, v kateri za sindikalne knjižnice ni bilo prostora. Leta 1986 so zato vzajemno knjižnico predstavljali kot eno od oblik dela splošnoizobraževalne knjižnice, ne pa kot posebno vrsto knjižnic,

saj je tudi Zakon o knjižničarstvu, sprejet leta 1982, ni omenjal (Marinko, 1986).

ZAKLJUČEK

Sindikalne oziroma delavske knjižnice so se ob močni podpori sindikatov začele ustanavljati in razvijati neposredno po koncu druge svetovne vojne. Čeprav je bila marsikatera od njih odprta okoliškimi prebivalci in je po obsegu svojih fondov prekašala lokalne javne ljudske knjižnice, sindikalne knjižnice niso uživale podpore sodobnih protagonistov razvoja ljudskih knjižnic. Njihov obstoj je sodobna knjižničarska stroka osporavala z dejstvom, da je bila njihov ustanovitelj in financer družbeno-politična organizacija, kar bi po njihovem mnenju utegnilo ovirati strokovno delo teh knjižnic. V resnici pa je bolj kot za domnevno nestrokovnost dela sindikalnih knjižnic šlo za pomanjkanje znanja, ozkogledost in prisvajanje monopola nad urejanjem področja ljudskih knjižnic na strani knjižničarskih delavcev, ki so v tem obdobju usmerjali njihov razvoj. Dobro razvita mreža sindikalnih knjižnic, podprta s finančno močjo podjetij, bi namreč lahko ogrozila razvoj in financiranje ljudskih knjižnic, ki so jih ustanovljale lokalne skupnosti.

Sindikalne knjižnice so bile tako ob indolenci ali celo odkritem nasprotovanju slovenske knjižničarske stroke zapisane propadu. Kljub močni politični podpori, dejanskim potrebam delavcev (vključno priseljencev iz drugih republik nekdanje Jugoslavije) in ne nazadnje ob odlično delujoči mariborski Vzajemni knjižnici, ki je dve desetletji v praksi dokazovala uspešno sožitje med delovnimi organizacijami in ljudsko (splošnoizobraževalno) knjižnico, so bile izbrisane iz slovenske knjižnične krajine.

VIRI IN LITERATURA

Roman Albreht. Ali so knjižnice v podjetjih res odigrale svojo kulturno vlogo? *Delavska enotnost*, l. 12, 1953, št. 13.

Roman Albreht. Kulturno prosvetno posvetovanje pri GO-ESS, dne 11. oktobra 1947. V *Petletni načrt in kulturno-prosvetne naloge sindikatov*. Ljubljana, 1947, str. 33–47.

Brigita Bavčar. Knjižnica v združenem delu. *Vestnik*, 1980, št. 26, str. 5.

Radmila Begović. O sindikalnim bibliotekama. V *Drugi i treći kongres Saveza društava bibliotekara F. N. R. Jugoslavije*. Ljubljana, 1958, str. 185–190.

Branko Berčič. Društvo bibliotekarjev Slovenije v letih 1949–1956. V *Drugi i treći kongres Saveza društava bibliotekara F. N. R. Jugoslavije*. Ljubljana, 1958, str. 247–257.

Biblioteke u Jugoslaviji. Beograd, 1962.

Majda Blagšič. Vzajemna knjižnica. V *Na temeljih preteklosti snujemo prihodnost: 1949–1999: zbornik ob 50-letnici Mariborske knjižnice*. Maribor, 1999, str. 184–188.

I. BLJINKOV. *Kako sovjetski delavec izboljšuje svojo kvalifikacijo*. Ljubljana, 1948.

Stanko Brunc. Knjižnice in delavsko izobraževanje. Knjižnice ob delavskih univerzah – ognjišče izobraževanega dela. *Glas Gorenjske*, l. 12, 1959, št. 83, str. 5.

Človek, delo, kultura: dokumenti o kulturi. Ljubljana, 1976.

Ivan Dorner. Knjiga v organizacijah združenega dela. *Komunist*, l. 36, 17. 11. 1978, št. 47, str. 21.

Ivan Dorner. Vzajemna knjižnica. *Informator za organizatorje kulturnega življenja*. 1980, št. 3, str. 23–24.

Majda Emeršič. Vzajemna knjižnica. *Knjižnica*, l. 25, 1981, št. ¼, str. 124–126.

Majda Emeršič. *Spomini*, 3. del. Datum predavanja 21. 4. 2020. Prevezeto 8. 8. 2022 s spletne strani <https://365.rtvsl.si/arhiv/spomini/174687307>

Albert Finci. *Uputstva za rukovanje sindikalnim bibliotekama*. Sarajevo, 1948.

Dragomir Filipović. O radničkim bibliotekama. *Bibliotekar*, l. 9, 1957, št. 1–2, str. 38–49.

France Forstnerič. S knjigo prav k delavcu. *Delo*, l. 18, 1976, št. 285, str. 8.

France Forstnerič. Spet novi delovni napotki. *Delo*, l. 18, 1976, št. 268, str. 8.

Jelena Gačecša. Vzajemna knjižnica. *Komunist*, l. 39, 16. 1. 1981, št. 2, str. 19.

Bruno Hartman. Delavske knjižnice v Mariboru do druge svetovne vojne. *Časopis za zgodovino in narodopisje*. 1980, l. 51, št. 2, str. 322–350.

Jože Humer. *Če bi jaz sestavljala načrt kulturnega življenja v organizaciji združenega dela*. Ljubljana, 1980.

Jože Javornik. Sindikalne knjižnice v Mariboru 1945–1951. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 2019, l. 90, zv. 1, str. 45–65.

Danica Jordan. Kdor knjigo bere, cekin pobere. *Naša žena*, l. 42, 1982, št. 3, str. 16–17.

Ignac Kamenik. Bliže knjigi. »Centri za knjigo« v delovni organizaciji naj bi postali sestavina knjižničnega sistema. *Komunist*, l. 35, 1977, št. 12, str. 16–17.

Edvard Kardelj. Knjižnice bliže delavcu. *Večer*, l. 33, 1977, št. 65, str. 3.

R. Kibrik. Priročnik za sindikalne knjižnice/prevedla Mara Šlajpah. Ljubljana, 1949.

R. Kibrik. Sindikalne knjižnice v Sovjetski zvezi. Obzornik 1946, št. 7–8, str. 319–321, 264–366.

Dragana Lujčič in Nina Hriberšek Vuk. *Knjiga za vsakega delavca ali Zgodovina Vzajemne knjižnice*. Prevezeto 10. 8. 2022 s spletne strani <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/knjiga-za-vsakega-delavca-ali-zgodovina-vzajemne-knjiznice/>

Ančka Korže-Strajnar. Javne knjižnice v Sloveniji in v Jugoslaviji. *Knjižnica*, l. 22, 1978, št. 1–2, str. 55–60.

Ančka Korže-Strajnar. Območni seminarji matičnih splošno izobraževalnih knjižnic. *Obvestila republiške matične službe*, 1981, št. 2, str. 27–30.

Marjan Kunej. Gradisov iz roke v roko. *Komunist*, l. 38, 28. 3. 1980, št. 13, str. 17.

Samo Lojk. *Razvoj in delovanje Delavske knjižnice v Ljubljani: diplomsko delo*. Ljubljana, 1988.

Irena Marinko. Knjižničarska dejavnost v organizacijah združenega dela. *Obvestila matične službe*, 1986, št. 2, str. 1–12.

Alenka Mihalič-Klemenčič. Strokovno posvetovanje DBS v Mariboru 1978. *Knjižnica*, l. 22, 1978, št. 3–4, str. 315–317.

Slavomir Milosavljević. Posebna uloga sindikalnih knjižnic (Koreferat). V *Četrti kongres Saveza društava bibliotekara Jugoslavije*. Beograd, 1959, str. 176–187.

Nacionalna strategija za razvoj bralne pismenosti za obdobje 2019–2030. Prevezeto 1. 6. 2022 s spletne strani http://nacionalna_strategija_za_razvoj_bralne_pismenosti_2029-2030.pdf

Osnetek perspektivnega razvoja kulture in prosvete za obdobje 1964–1970. Ljubljana, 1964.

Petletni načrt in kulturno-prosvetne naloge sindikatov. Ljubljana, 1947.

Poročilo o delu in problemih Osrednje knjižnice občine Kranj v letu 1961. *Knjižni poročevalec*, l. 1, 1961 (1962), št. 5.

Bogo Pregelj. *Delo knjižničarja v ljudski knjižnici*. 2. izdaja. Ljubljana, 1950.

Bogo Pregelj. Življenje ljubljanskih ljudskih in sindikalnih knjižnic. *Gradimo*, Ljubljana, l. 3, 1950, št. 17.

Bogo Pregelj. Ljubljanske ljudske in študijske knjižnice v številkah. *Gradimo*, Ljubljana, l. 3, 1950, št. 18–19.

Marija Rak. *Delavske knjižnice na Slovenskem med obema vojnama: (bibliografija)*. Ljubljana, 1978.

Pavla Reberšek. Delavska knjižnica v Mariboru: (1928–1941). *Knjižnica*, l. 21, 1977, št. ¼, str. 105–109.

Josip Rijavec in Marija Zidar. *Slovenske knjižnice*. Ljubljana, 1951.

Patricija Rutar, Andrej Blatnik, Miha Kovač, Samo Rugelj. *Knjiga in bralci VI: bralna kultura in nakupovanje knjig v Sloveniji v letu 2019*. Ljubljana, 2019.

Samoupravni sporazum o ustanovitvi in delovanju Vzajemne knjižnice organizacij združenega dela mesta Maribor. Prevezeto 16. 8. 2022 s spletne strani <https://www.kamra.si/mm-elementi/samoupravni-sporazum/>

Seznam knjig knjižnice prosvetnega odseka Delavske zbornice v Ljubljani. Ljubljana, 1928.

Martina Šircelj. O oblikah dela in vključevanja doraščajoče mladine v knjižnicah. *Knjižnica*, l. 18, 1974, št. 1–2, str. 19–28.

Mara Šlajpah. Razvojne tendence ljudskih knjižnic v Jugoslaviji. V *Drugi i treći kongres Saveza društava bibliotekara F. N. R. Jugoslavije*. Ljubljana, 1958, str. 167–180.

Mara Šlajpah. Slovenske knjižnice v planskem obdobju 1964–1970. *Knjižnica*, l. 8, 1964, št. ½, str. 3–6.

Liljana Šaver. Delavec se za knjigo vsak dan bolj zanima. *Delo*, l. 23, 27. 10. 1981, št. 249, str. 9.

Ema Štrumbelj. Kočevska Ljudska knjižnica se je povezala s sindikalnimi organizacijami. *Knjižnica*, l. 22, 1978, št. 1/2, str. 130–131.

Teden komunista v šestdesetih občinah. V *Človek, delo, kultura: dokumenti o kulturi*. Ljubljana, 1976, str. 109 – 117.

V. kongres Komunistične partije Jugoslavije. Ljubljana, Cankarjeva založba v Ljubljani, 1948.

Maks Veselko. Spomladanski plenum DBS na Ravnah 1978. *Knjižnica*, l. 22, 1978, št. 3–4, str. 314–315.

Vzajemna knjižnica. Ljubljana: 1981.

Vzajemna knjižnica in njene povezave z okoljem. Prevezeto 16. 8.2022 s spletne strani <https://www.kamra.si/mm-elementi/vzajemna-knjiznica-in-njene-povezave-z-okoljem-2/>

Z vključevanjem sindikalnih knjižnic v ljudske bo knjigam bolj odprta pot med ljudi. *Ljudske novice*, l. 1, 1952, št. 10, str. 6.

Marjan Žnidarič. Knjiga bliže delavcem. Informator za organizatorje kulturnega življenja, 1978, št. 1, str. 12–13.

KNJIGE DELAVCEM! SINDIKALNE, DELAVSKE IN VZAJEMNE KNJIŽNICE PO LETU 1945

Povzetek

Poskusi izboljšanja statusa delavskega razreda so se v 20. stoletju kazali tudi v obliki organiziranja delavskih knjižnic, ki so nastajale v okviru delavskih društev, sindikatov in ljudskih knjižnic. Delavska knjižnica v Ljubljani, ustanovljena v dvajsetih letih preteklega stoletja, je bila med obema vojnama skupaj s svojo podružnico v Mariboru najbolje organizirana javna knjižnica na Slovenskem. Kljub temu so predstavljali delavci, za katere je bila knjižnica ustanovljena, manj kot polovico njenih članov. Neposredno po koncu druge svetovne vojne so začele sindikalne organizacije v podjetjih ustanavljati delavske oziroma sindikalne knjižnice. V začetku petdesetih let prejšnjega stoletja so predstavljale dobro petino vseh ljudskih knjižnic, med katere so v tem obdobju prištevali še šolske in javne ljudske knjižnice. Njihov knjižnični fond je predstavljal 19 % vsega gradiva, s katerim so razpolagale ljudske knjižnice. Ob podpori razvijajočih se podjetij se je marsikatera sindikalna knjižnica razvila v največjo knjižnico v okraju, dostopno ne le delavcem podjetja, temveč vsemu prebivalstvu. Politični podpora, ki so jo uživale te knjižnice, navkljub pa slovenska bibliotekarska stroka ni podprla njihovega razvoja. Prevladalo je mnenje, da se ljudske in v njihovem okviru tudi sindikalne knjižnice lahko uspešno razvijajo le pod okriljem ljudskih odborov. Sindikalne knjižnice so bile v petdesetih letih s strani slovenskih knjižničarskih strokovnjakov deležne (ne)upravičene kritike, medtem ko je Zveza društev bibliotekarjev Jugoslavije podpirala njihov razvoj. Njihovo delovanje je začelo v šestdesetih letih prejšnjega stoletja ugašati; njihove knjižne fonde in bralce so prevzele ljudske knjižnice, ki pa niso uspele dvigniti nizke bralne kulture delavstva.

V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja so sindikalne organizacije ponovno poskušale spodbuditi razvoj delavskih knjižnic. Uspešen primer je bila Vzajemna knjižnica, ki je delovala v Mariboru v okviru Mariborske knjižnice. Kljub odlični organiziranosti, izdelanim teoretičnim osnovam ter podpori podjetij in družbeno-političnih organizacij pa ni uspela prerasti v vseslovenski koncept.

BOOKS FOR WORKERS! UNION, WORKERS' AND MUTUAL LIBRARIES AFTER 1945

Summary

Attempts to improve the status of the working class in the 20th century also manifested themselves in the organisation of workers' libraries, which were created in the framework of workers' associations, trade unions and people's libraries. The Workers' Library in Ljubljana, founded in the 1920s, together with its branch in Maribor, was the best organised public library in Slovenia between the two wars. Nevertheless, the workers for whom the library was founded represented less than half of its members. Immediately after the end of the Second World War, trade union organisations in enterprises began to set up workers' or trade union libraries. In the early 1950s, they accounted for a good fifth of all people's libraries, which at that time also included school and public people's libraries. Their library holdings accounted for 19% of all the material held by the people's libraries. With the support of the developing enterprises, many trade union libraries developed into the largest library in the district, accessible not only to the workers of the enterprise but to the whole population. Despite the political support these libraries enjoyed, the Slovenian library profession did not support their development. The prevailing opinion was that people's libraries and, within them, trade union libraries could only be successfully developed under the auspices of people's committees. In the 1950s, the trade union libraries were (un) rightly criticised by Slovenian library experts, while the Union of Librarians' Associations of Yugoslavia supported their development. In the 1960s, their activities began to fade away; their book collections and readers were taken over by the people's libraries, which, however, failed to raise the low reading culture of the working class.

In the 1970s, trade union organisations again tried to promote the development of workers' libraries. A successful example was the Mutual Library, which operated in Maribor within the Maribor Library. Despite its excellent organisation, elaborate theoretical foundations and the support of companies as well as socio-political organisations, it failed to develop into a nationwide concept.

BÜCHER FÜR ARBEITER! GEWERKSCHAFTS-, ARBEITER- UND GENOSSENSCHAFTSBIBLIOTHEKEN NACH 1945

Zusammenfassung

Der Versuch, den Status der Arbeiterklasse im 20. Jahrhundert zu verbessern, bestand auch in der Organisation von Arbeiterbibliotheken, die im Rahmen von Arbeiterverbänden, Gewerkschaften und Volksbibliotheken gegründet wurden. Die in den 1920er Jahren gegründete Arbeiterbibliothek in Ljubljana war zusammen mit ihrer Zweigstelle in Maribor die am besten organisierte öffentliche Bibliothek in Slowenien zwischen den beiden Kriegen. Dennoch stellten die Arbeiter, für die die Bibliothek gegründet wurde, weniger als die Hälfte ihrer Mitglieder dar. Unmittelbar nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs begannen die Gewerkschaftsorganisationen in den Betrieben, Arbeiter- oder Gewerkschaftsbibliotheken einzurichten. Anfang der 1950er Jahre machten sie gut ein Fünftel aller Volksbibliotheken aus, zu denen damals auch Schulbibliotheken und öffentliche Volksbibliotheken zählten. Ihr Bibliotheksbestand machte 19 % des gesamten Bestandes der Volksbibliotheken aus. Mit der Unterstützung der sich entwickelnden Unternehmen entwickelten sich viele Gewerkschaftsbibliotheken zur größten Bibliothek im Bezirk, die nicht nur für die Beschäftigten des Unternehmens, sondern für die gesamte Bevölkerung

zugänglich war. Trotz der politischen Unterstützung, die diese Bibliotheken genossen, unterstützte das slowenische Bibliothekswesen ihre Entwicklung nicht. Die vorherrschende Meinung war, dass Volks- und Gewerkschaftsbibliotheken nur unter der Schirmherrschaft von Volkskomitees erfolgreich entwickelt werden konnten. In den 1950er Jahren wurden die Gewerkschaftsbibliotheken von slowenischen Bibliotheksexperten (zu Unrecht) kritisiert, während die Union der Bibliotheksverbände Jugoslawiens ihre Entwicklung unterstützte. In den 1960er Jahren begannen ihre Aktivitäten zu erlöschen; ihre Büchersammlungen und Leser wurden von den Volksbibliotheken übernommen, denen es jedoch nicht gelang, die geringe Lesekultur der Arbeiterklasse zu fördern.

In den 1970er Jahren versuchten die Gewerkschaftsorganisationen erneut, die Entwicklung von Arbeiterbibliotheken zu fördern. Ein erfolgreiches Beispiel war die Genossenschaftsbibliothek, die in Maribor im Rahmen der Mariborer Bibliothek agierte. Trotz ihrer hervorragenden Organisation, ihrer ausgefeilten theoretischen Grundlagen und der Unterstützung durch Unternehmen und sozialpolitische Organisationen gelang es ihr nicht, sich zu einem landesweiten Konzept zu entwickeln.